

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI: 1872
HALK KÜLTÜRLERİNİ ARAŞTIRMA VE
GELİŞTİRME GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI: 247
Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 54

V. MİLLETLERARASI TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ

**GELENEK, GÖRENEK, İNANÇLAR
SEKSIYON BİLDİRİLERİ**

Ankara 1997

ISBN 975-17-1714-0

Kültür Bakanlığı'nın 10.12.1996 Tarih ve
5522 Sayılı Onayı ile 3000 adet bastırılmıştır.

Kapak Tasarımı: Soner YALÇIN

Baskı : Kılıçaslan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. şti. Tel: 232 08 50 ANKARA

AZERBAJCAN TÜRKLERİNDE İNANÇLAR

Prof. Dr. Maarife HACIYEVA

İnanç kelimesi, Azerbaycan edebiyat terminolojisinde bir folklor türüdür. Bu terim, zaman zaman sına, yozum, yozma terimlerini de içine almıştır. Fakat, bunlarla inancı aynılaştırmanın, ilmi açıdan doğru olmadığını Prof. Dr. Azad Nebiyev şöyle açıklar:

"Yozma ve yozumda halk inancı kat'ileşmeyip. Burada inam (inanç) doğru olmaz. İnançta sına, esaslanma bir element, hususiyettir. İnanç daha geniş mefhumdur, inanç sına,larla takdiklenir. Muhtelif sına,lardan sonra insanda inam kat'ileşir. İnançlar, sına,lar neticesinde kat'ileşen hükümlerin bedi' ifadesidir. (Bkz. Azad Nebiyev, Azerbaycan Folklorunun Janrları, Bakü 1983, s. 49.)

İnançlar Azerbaycan Türkleri'nin eski inam ve itikatlarıdır. Bunlar tahminen iki büyük merhale geçirmiş, olgunlaşarak çağımıza dek yaşayabilmiştir.

Birinci merhale İslamiyet'e kadardır ki, ecdadımızın insan, kainat, varlık, hadise, canlılar, bitkiler vs. hakkında tasavvurunu uyandıran inançlardır.

İkinci merhale İslamiyet'in kabulünden sonra insanlarımızın tapındığı inanç ve itikatlardır.

Aslında Azeri Türkleri'nde bunların ikincisi birinciyi tamamlamış, daha doğrusu ikinci birincinin üzerine İslami bir örtü geçirmiştir. Azerbaycan Türkleri arasında günümüze kadar devam eden birkaç inanç yaşamaktadır. Bunları tahminen aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

A- Bitki, hayvan, ateş, su, dağ gibi kütlerle ilgili inançlar.

B- Gelenek, görenek, örf-adetlerle ilgili inançlar.

C- Dini inançlar.

A- Bitki, Hayvan, Ateş, Su, Dağ Gibi Kütlerle İlgili İnançlar:

İnançların büyük kısmı bunlarla ilgili olarak meydana getirilmiştir. Atalarımızın ilk yaşayış yıllarında bazı olağanüstü güçlere inanması ile ortaya çıkmış, zaman zaman inanç sistemine dönmüştür. Ecdadımızın ağaç ve bitkilerle ilgili olarak meraklı müşahedeler yaparak ilginç sonuçlara varmışlardır. Mesela: Şabalıt (kestane) ağacının gövdesinden yapışkanın süzülmesi, uzun müşahedeler sonu yıl arzında çoklu yağış yağacağı inancına çevrilmiştir.

Ceviz ve incir ağacının altında yatanların zaman zaman hastalandığı, bazen felç oldukları gözlenmiştir. Halk arasında "Ceviz ve incir ağacının altında yatılmaz" denilir. "Yatan hastalanır veya vurgun vurur (fleç olur)" inancı yayılmıştır. Yine, kestane ağacındaki kozalar sık olursa, kışın sert geçeceğine inanılır. Dağdağan, incir, zoğal ağaçlarının mukaddes olduğuna dair inanç hala yaşamaktadır. Bu ağaçlar kesilmez, kesenlerin sağlıklı yaşayamayacakları ihtimali halk arasında yaygınlaşarak inanca dönüşmüştür.

Dağdağan, incir, dut ağaçları mukaddes kabul edildiğinden yakmama inancı da yaygındır. Denilir ki, üzerinde dağdağan gezdiren çocuklara nazar değmez.

Üzerlik de kutsaldır. Onu gelinlerin çeyizlerine bağlarlar, çocuklar üzerlerinde gezdirebilir, evlerin bir yerine asarlar ki, nazar değmesin. Tütsüsünü nazar değmemeşi için hastaya koklatırlar. Halk tababetinde de felç, göz hastalıklarının, uykusuzluğun tedavisinde de kullanılmıştır.

Hayvanlar hakkında çeşitli inançlar mevcuttur:

At ve yiğit kelimeleri halk arasında yan yana kullanılır. At murat inancına dönmüştür. Denilir ki, rüyada at görülürse muradına ereceksin. At nalı kapı üstüne çakılırsa eve bereket geleceği inancı yaygındır. Kedi ve köpek ise uğursuzluğa işaretler. Bir insanın karşısına kedi çıkarsa üç kez kendi eksenini etrafında dönmek lazımdır ki, işi rast gitsin. Köpek, sabah erken karşısına çıkarsa, işin rast gitmeyecek anlamındadır. Köpek ulursa kötü işe işaretler. Köpek göğe doğru dönüp ürürse (ulursa) ve arka arka geri giderse hayırsız bir işin olabileceği düşünülür. Halk arasında "Örümcek öldüren adamın kırk günahı bağışlanır" inancı yaşamaktadır. Örümcek ağ kurduğu için insanlar bunu kötü iş saydıklarından böyle bir inanca sahip olmuşlardır.

Yılanlar, bir yöreden toplu halde göç ediyorlarsa o yörede deprem olacağına işaret kabul edilir. Karıncalar yuvalarının ağzına çok toprak topası yığırlarsa, bu, kışın çok kar yağacağına işaret sayılır.

Azerbaycan folklorunda su hakkında çeşitli inançlar mevcuttur. Sefere çıkan kişinin arkasından su atarlar. Bu, yolunun açık olması için yapılır. Su elinden dökülüp dağılırsa işin sonunun hayırlı olacağına inanılır. Kötü rüyayı suya söylemek, hafiflik verir; rüyada su görmek, hayra işaretler. "Derdi suya danişarlar, su murdarlık götürmez" deyimleri de suya inançtan dolayı söylenmektedir. Nevruz bayramının son Çarşambası olan İlahir Çarşambada Azeriler, sabahlara kadar yazmazlar idi. Sabah güneşini güler yüz, sevinç, türkü ile karşılamak için akar su üzerine gider, üzerinden atarlar idi ki, bütün yıl boyu ağırlıktan kurtulsunlar. Hatta bazı yörelerde akarsuda yıkanılırdı ki, azardan, be-

zardan (her türlü hastalıktan) uzak olsunlar. Suyla ilgili olarak halk arasında su falları da yaygındır. Genellikle İlahir Çarşambada su dökülmüş kabın içine genç kızlar boncuk, toplu iğne, yüzük vs. atar ve niyet tutarlar. Kim kalbinden geçen eşyayı elini daldırdığında sudan çıkarabilirse, bu onun bahtının açık olacağına veya niyetinin gerçekleşeceğine işaret sayılır. Deliklerinden bir parçacık pamuk geçirilip birleştirilen iki iğne, temiz su ile dolu su kabına (bu su, testi veya ibrik gibi içi görülmeyen bir kab ile getirilir, getirirken de kimse ile konuşulmaz) bırakılır. Eğer bu iki iğne birbirinden ayrılırsa, genç kızların sevgilileriyle ilgili niyetlerinin gerçekleşmeyeceğine; şayet iğneler birbirinden ayrılmamışsa niyetin gerçekleşeceğine işaret sayılır.

Ateş (od): Azerbaycan'da ateş kültü çeşitli sebeplerden dolayı çok yaygındır. Ateş, atalarımızın hayatında yaşamak, tabiatın kör-tabii kuvvelerinden korunmak, karanlık mağaralarını ışıklandırmak objesine çevrilmiştir. Birçok maişet an'anelerinde ateşe sitayişin izlerine şimdi de rastlanmaktadır. Mesela, gelini ocak başında dolaştırmak, ateşin üzerine su dökmek, nevrüz'da ateş üzerinden atlamak gibi. Ateş sönerse, ocak da söner atasözü, "ocak hakkı" yemini, "ocağın sönsün" gibi bedduaların da ateşe inançtan kaynaklandığı açıktır.

Ateş hakkında Azerbaycan'da pek çok efsane ve rivayet mevcuttur. Bu, Azerbaycan coğrafyasının hemen her tarafındaki doğal gazdan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'a "Odlar Yurdu" denildiğini de belirtmek lazımdır. Özellikle Bakü civarında birçok ateşgâh (tapınak)ların mevcudiyeti ve günümüze kadar ayakta kalabilmesi ateş kültürünün canlı olarak yaşatılmasında birinci faktördür. Öyle ki, bu ateşgâhlardaki ateşler tapınakların kuruluşundan bu tarafa kesintisiz yanmıştır. Günümüzde ise bazı tapınaklarda petrolün ve doğal gazın çıkarılmaması neticesinde ateşlerin söndüğü görülmektedir.

Ateş kültü geleneklere de tesir etmiştir. Gelin olacak kızı evdeki ocağın başında dolatırırlar ki, gittiği evin ocağı hiçbir zaman sönmessin. Diğer ifadeyle gittiği evde dirlik düzenlik olsun. Türklerin ortak kültürü olan nevrüz geleneğinde de Azeriler, nevrüzün dört Çarbambasında od üstünden atlarlar. Bu çerçevede nevrüzda ateşle ilgili olarak yerine getirilen bir adet de Çarşamba ve bayram akşamları evlerde mum yakmaktır. Nevrüz'daki ateş kültü, her ne kadar Zerdüştlükle ilişkili kabul edilirse de aslında bu dinden önce de insanlar arasında yaygın olan toprağın ısınması inancı ve güneşin ısısına ihtiyaçla da açıklanabilir.

Dağ: Azerbaycan'da dağlarla ilgili birçok inanç mevcuttur. Bu inancın bir yönü dini, diğer yönü ise ateşle ilgilidir. Ateşle ilgili kısmının doğal gazdan

kaynaklandığını belirtmiştik. Dini yönü ise daha çok "pir"lerle alakadardır. "Pir"ı verilen ziyaret yerleri Azerbaycan'da çoktur. "Hınalık" köyündeki pir, Şamahlı'daki "Pirgulu" adı verilen yer (Burada aynı isimle meşhur bir rasathane vardır), Gedebey'de "Pirdağı" hakkında inançlara dayanan çeşitli rivayetler meydana getirilmiştir. Gedebey ilçesindeki "Pir" adı verilen dağda bir taşın üzerinde at nalı izi vardır. Halkın inancına göre bu nal izi, Hz. Ali'nin atı "Düldül"ün nalının izidir. Bugün bile halk adaklarını bu dağa götürür, oradaki mukaddes taşın çevresinde kurban keserler.

B- Gelenek, Görenek, Örf ve Adetlerle İlgili İnançlar:

Azerilerin nevrüz ve düğünlerle ilgili çeşitli inançları vardır. Türk halklarının tarımla ve mahsulün bolluğuyla ilgili olan nevrüz, çeşitli inançları da bünyesinde barındırmaktadır. Mesela, Son Çarşamba akşamı genç kızlar geç yatarlar ve yatmadan önce tuzlu köke (ekmek) yerler, su içmezler. İnanca göre köke yiyene, rüyasında su verilir. Su veren şahıs rüya görenin kismeti sayılır. Bu akşamda; kötü konuşmak, keder verici sözler sarfetmek doğru değildir. İnanca göre bu Çarşamba akşamı insanın her isteği, davranışı tazelenir. Diğer ifadeyle kaderi takdir edilmektedir. Bu sebeple konuşanların hayırlı söz söylemeleri beklenir. Kötü söz işitenler, ileride bunun gerçekleşeceğine inanırlar. Bunun diğer varyantı da şöyledir: Hava kararmaya başladığında insanlar kulak falına çıkarlar, evlerin kapılarından konuşulanları dinlerler. Herkes evinde güzel sözler söyler ki, kulak falına çıkmış olanlar işitip perişan olmasın. İnanca göre kapı pusanların işiteceği ilk söz önemlidir. Son Çarşamba'da herkes evinde olmayı tercih eder. İnanca göre kim evinde bulunmazsa, bu durum, yedi sene devam edebilir.

Azerilerin düğünlerde gelinin ayağının altında kab kırmak, damatla gelinin birbirinin ayaklarına basmaya çalışması, gelinin karşısında ayna tutmak, gelinin başına şeker serpmek, tuz, üzerlik dolaştırıp ateşte yakmak, gelinin beline kırmızı kumaştan kemer bağlamak vs. gibi çeşitli inançlar mevcuttur.

Gelin baba evinden çıkarken ana-babası ona hayır duada bulunur, hakkını helal eder, yakın akrabalarından birisi onun beline kırmızı kuşak bağlar ve bu kuşak ile de O'na bir hediye vaatmiş olur. Kırmızı kuşak, mutluluk içinde yaşama arzusunu temsil eder.

Üzerlik ve tuz dolaştırıp ocakta yakarlar ki, gelin kem gözlerden korunmuş olsun.

Önünde ayna tutulması, bu da mutluluk, saadet sembolü sayılır. İnanca göre ayna, gelinin yolunun açık olmasına vesile olacaktır.

Gelin evden çıkarılırken gelin evinden bir eşya çalınması geleneği de, gelinin çeyizinin bir daha geri gelmemesi, yani çalınan eşya geri verilmediği gibi gelinin, gittiği evden de geri gelmemesi inancını ifade eder.

Gelin, damat evinin eşliğine vardığında, birbirinin ayağına basmaya çalışırlar. Kim diğzerinin ayağına basarsa evde onun sözü geçecektir inancı yaygındır.

Gelinin, başına şeker serpilmesi de, gittiği evde şeker gibi tatlı bir hayat sürmesi inancının ifadesidir.

Damat evine varan gelinin ayağı altında kurban kesilir. Bu da, gelinin o eve bereket, zenginlik getirmesi inancı ile gerçekleştirilir.

C- Dini İnançlar:

İslamın ilk şartı olan tek Tanrıya inanmak, Azerbaycan Türkleri'nin inançlar sisteminde eskiden olduğu gibi bugün de en önemli mevkiyi işgal ettiği için, onun yarattığı nesnelere ile ilgili olarak birçok inançlar halk arasında yaşamaktadır. Bu çerçevede Allah hakkı, gök hakkı, yer hakkı, tuz hakkı, ekmek hakkı, nimet hakkı gibi yeminler bu inançla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Çörek (ekmek) elden yere düşerse öpüp göz üstüne konulur ki, bereket kaçmasın. Çöreği bir elle kesmezler ki, ekmeğe saygısızlık edilmiş olmasın. Tuz sofraya dağılırsa, kavga olacak anlamı çıkarılır.

Dini inançlar çerçevesinde Azerbaycan'da ölümler için "ihsan" verilir. Ölümlün üzerinden geçen ve mukaddes kabul edilen üçüncü, yedinci, kırkıncı günlerde helva pişirilip dağıtılır. Dini inanca göre ölünün ruhu o günlerde kendi evinde dolaşmaktadır. Haftanın mukaddes günü sayılan Perşembe günü (Cuma gecesi) de, ölü çıkan evde helva pişirilir. Ruhun evde dolaşma inancı bu gece için de geçerlidir. İhsan verilmezse olabilir fakat mutlaka helva pişirilmelidir. Çünkü inanca göre ölünün ruhu o helvadan şad olur.

Nevruz geleneği, İslam önceki devirlere dayanmakla birlikte, kabulden sonra İslami bir renk kazanmıştır. Nevruz bayramında İslam dininin birçok kuralları yerine getirilir. Bunlardan biri, mezarlıkların ziyaret edilmesi, kabir üstü törenleri düzenlenmesidir. Kabir üstü törenlerde Kur'an okutulur, ölenler için ihsan mahiyetinde yiyecekler dağıtılır.

Dinle ilgili olarak bir de kurban inancı vardır. Her ne kadar kurban dini bir vecibe ise de toplum hayatında bunun çeşitli uygulamaları vardır. Değişik vesilelerle kurbanlar kesilir. Mesela gelinin ayağının dibinde kurban kesmek, eve bereket getirmesi içindir. Yeni dünyaya gelen çocuk için, bir arzusunun gerçekleşmesi için, bir hastanın şifa bulması için, ülke mutluluğu için kurban kesilir.

Görüldüğü üzere, Azerbaycan Türkleri'nde inançlar sistemi kültürle, gelenek göreneklerle ve dini görüşlerle ilgili olarak günümüze kadar intikal etmiştir. Her ne kadar yetmiş yıl boyunca Sovyetler Birliği döneminde bunlar yasak edilmiş ise de halk tarafından bütün canlılığı ile yaşatılmıştır.

KAYNAKÇA

- 1- Azerbaycan Klassik Edebiyatı Kitaphanası, I. Cilt, Bakü 1982.
- 2- Azerbaycan Folkloru Antologiyası, II. Cilt, Bakü 1968.
- 3- Azad Nebiyev, Azerbaycan Folklorunun Janrları, Bakü 1982.
- 4- Azad Nebiyev, İlahir Çeşenbeler, Bakü 1992.
- 5- Maarife Hacıyeva, Müdriklik Çeşmesi, Bakü 1984.
- 6- Maarife Hacıyeva, Şahin Köktürk, Gizli Çiçek, Samsun 1996.
- 7- Kamil Veliyev, Elin Yaddaşı Elin Yaddaşı, Bakü 1988.
- 8- Rehim Zeynalov, "Nevruz Bayramının Astronomik Esasları" Vetən Sesi Gazeti, 19 Mart 1991, Bakü.
- 9- "İnançlar İtikatlar", Vetən Sesi Gazeti, 19 Mart 1991, Bakü.
- 10- Sednik Paşayev, Yanardağ Efsaneleri, Bakü 1984.